

- MOORE, D. P. (1999). *Women Entrepreneurs: Approaching a New Millennium*. Teoksessa G.N. Powell (toim.), *Gender & Work* (s. 371-391). USA: Sage Publications.
- MORGAN, G. (1997). *Images of Organization*. London: Sage.
- PETERS, T.J. & WATERMANN, R.H. (1982). *In search for excellence: lessons from America's best run companies*. New York: Harper and Row.
- PINCHOT, G. (1985). *Intrapreneurship*. New York: Harper & Row.
- SCHEIN, E. (1997). *Organizational Culture and Leadership*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- SMIRCICH, L. (1983). *Concepts of culture and organizational analysis*. *Administrative Science Quarterly*, 28, 339-358.
- SOETERS, J. (1986). *Excellent companies as social movements*. *Journal of Management Studies*, 23, 299-312.
- TAJFEL, H. (1978). *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology intergroup relations*. London: Academic Press.
- ULIJN, J., AALTIO I., VAN DER SIJDE P., & MENZEL H. *Engineers as intrapreneurs, implications from their perception for their education*. Teoksessa T. Brown (toim.), *Entrepreneurship in Action for Engineers [tulossa]*.
- ZUCKER, L.G. (1986). *Production of trust: institutional sources of economic structure, 1940-1920*. *Research in Organizational Behaviour*, 8, 53-111.
- VESALA, K. (2001). *Yrittäjyysmalli muistutuksena luottamuksen tärkeydestä organisaatiossa*. Teoksessa I. Aaltio-Marjosola (toim.), *Organisaatio ja yrittäjyys* (s. 246-265). Helsinki: WSOY.

Marja Kaskisaari ja Päivi Korvajärvi
**Sukupuolisisältöä
 sosiaaliseen pääomaan?**

Sosiaalisen pääoman tutkimus ja käsitteistö koskettaa yhteiskuntatutkimuksen ja -teorian ydintä: mikä sitoo ja yhdistää ihmisiä toisiinsa, ja mikä jakaa ja erottaa ihmisiä toisistaan niin, että yhteiskunnalliset järjestykset sekä säilyvät että muuttuvat? On väitetty, että yhteiskunnan aika - ainakin kansallisvaltion mielessä - on ohi. Sen tilalle on tullut kaikkialle tunkeutuva sosiaalisuus, joka pitää koossa ihmisiä, vaikkakaan ei enää yhteiskuntia. Kääntykö tämä kaikkialle venyvä sosiaalisuus sosiaalisiksi pääomaksi, verkostoiksi ja käytettävissä oleviksi resursseiksi? Jos näin on, voi edelleen kysyä, onko sosiaalisen pääoman näkökulma sosiaalisuuteen ihmisiä yhteen integroiva vai ihmisiä erotteleva? Miten ja missä yhteyksissä sukupuoli leikkaa ja risteytyy sosiaalisen kanssa? Miten sukupuoli asettuu sosiaaliseen ja miten sukupuoli avaa ja tuottaa sosiaalista? Voiko feministisen teorian ja tutkimuksen avulla jäsentää ihmisiä toisiinsa liittävää sosiaalista ja yhteiskunnallista toimintaa? Voiko sosiaalisen pääoman teoriaa ylipäänsä soveltaa feministisessä tutkimuksessa ja minkäläisten rajoitusten vallitessa?

Feminististä keskustelua sosiaalisen pääoman sukupuolesta on käyty aika vilkkaasti. Esimerkiksi *Feminist Theory* -lehden numero 2/2005 kiinnittää huomiota sosiaalisen pääoman kysymyksiin. Tässä katsauksessa käymme läpi sosiaalisen pääoman ja feminististen perspektiivien leikkauspintoja. Erityinen huolestus on, pystyykö sosiaalisen pääoman käsitteistöllä toteuttamaan sukupuolisenä näkökulman empiriistä ja teoreettista tutkimusta.

Hoivan ja sosiaalisen suhde

Sukupuolen ja sosiaalisen pääoman suhteen tarkastelussa näyttää olevan kaksi vaihtoehtoa: empirinen ja teoreettinen. Ensimmäinen vaihtoehto on lähteä tarkastelemaan empirisesti, miten sosiaalisen pääomaa määrä, laatu ja sisältö jakautuu sukupuolen mukaan. Tämä on usein tarkoittanut isojen kvantitatiivisten aineistojen keräämistä ja sukupuolen ymmärtämistä kahtiajakautuneena muuttujana analyysissa. Sosiaalisen pääoman sukupuolikritiikki on tällöin lähinnä täydentänyt maskuliinisia teorioita ja oikaissut pahimpia vääristymiä. Näin on voitu laajentaa ja muuttaa käsityksiä sosiaalisen pääoman ja luottamussuhteiden tuottamisesta, toimivuudesta ja seurauksista sukupuolitettuna toimintana.

Putnamilainen sosiaalisen pääoman paradigma on tunnettu erityisesti sukupuoleen kohdistuvista ennakkoluuloista. Se tuottaa keskiluokkaista sukupuolen ymmärrystä, jossa naisen paikka on "sosiaalisen" ylläpitäjänä. Putnam esittää (2000), että naisten työssäkäynti heikensi hyödykkeinä kasaantuvaa sosiaalista pääomaa ainakin osittain. Näin ollen sukupuoli tässä sosiaalisen pääoman keskustelussa tulee määrittelyksi jäykästi ja stereotyyppisesti naiselliseksi laaduksi. Tutkimukseen se on vaikuttanut sillä tavoin, että nainen samaistetaan herkästi sosiaaliseen pääomaan. Sen seurauksena nais-sukupuoli nähdään kyseenalaistamattomasti tai "luonnollisesti" sosiaalista pääomaa tuottavana. Aiheellisesti onkin huomautettu (Kovalainen 2004, 161), että Putnamilta unohtuu se mahdollisuus, että sosiaalinen pääoma saattaisi kasaantua myös työelämässä.

Toinen vaihtoehto feministiselle kritiikille on lähteä purkamaan sosiaalisen pääoman teorian sisältämiä sukupuolistuneita oletuksia (esimerkiksi Kovalainen 2004). Käytännössä tämä on tarkoittanut erityisesti atomistisen ja maskuliinisen dominanssin mukaisen ihmiskuvan purkamista. Sosiaalisen pääoman toimijuuden näkökulma perustuu usein rationaalisen valinnan teoriaan, jossa toisilleen tuntemattomat tasa-arvoiset ja vapaat miehet voivat turvautua keskinäiseen luottamukseen suhteiden hoitamisessa. Tällöin hankalia tai monimutkaisia sääntöjä ei tarvita. (Sevenhuijsen 1998.)

Teoreettisen lähestymistavan huoli onkin päinvastainen kuin empirisen tutkimuksen. Kun empirisessä tutkimuksessa naiset samaistetaan sosiaaliseen pääomaan, teoreettisesti ajatellen naiset on unohdettu kokonaan teorianmuodostuksesta. Anne Kovalaisen (emt, 169) mukaan sosiaalista pääomaa koskevat tietoon ja tietämiseen liittyvät oletukset sallivat vain vähän tilaa tarkastella sukupuolta tai edes sosiaalista toimintaa tiedonmuodostuksen kannalta. Selma Sevenhuijsen (1998) huomauttaakin, että se, mikä teorioista puuttuu, on luottamuksen analysointi keskinäisenä riippuvuutena ja asioista huolehtimisena. Hän esittää, että sosiaalisen pääoman ajattelua vaivaa sekä empirisesti että teoreettisesti yhtäältä hoivan ja huolenpidon näkymättömyys ja toisaalta niiden itsestäänselvyytenä pidetty luonne. Marja Kaskisaari (2005) on koennut Sevenhuijsenin herättämää feminististä keskustelua erityisesti luottamuksesta. Kaskisaari esittää,

osin Sevenhjuisenista poiketen, että luottamuksesta on puhuttu ja pitäisikin puhua tietynlaisena luottamusrakenteena, eikä niinkään samaistaa sitä yksilön luottamuksen tunteeseen. Erityinen haaste, jota tässä katsauksessa myös käsittelemme, on se, miten luottamuksen ja sosiaalisen pääoman käsitteistöä pystyy yhdistämään kokemukselliseen ja rakenteelliseen; empiiriseen ja teoreettiseen tarkasteluun.

Feminist Theory –lehden 2/2005 erikoisnumerossa on kaksi sosiaalisen pääoman kysymyksiin porautuvaa artikkelia, joista toisen on kirjoittanut Lisa Adkins ja toisen Barbara Misztal. Adkins on viime aikoina kirjoittanut ahkerasti sukupuolen ja talouden erimuotoisista suhteista (2003; 2005b) ja Misztal on tunnettu luottamusta koskevista tutkimuksistaan (1996, 2000). Seuraavassa esittelemme ja arvioimme niissä esille tulevia näkökulmia ja tätä kautta pohdimme joitain sukupuolinäkökulman pulmia sosiaalisen pääoman tutkimuksessa.

Vapaus ja välineellisyys

Adkinsin (2005a) tarkastelun kehys on talouden muutos modernista myöhäismoderniksi uudeksi taloudeksi. Hän väittää, että sosiaalisen pääoman keskusteluista löytyvä romantisoitu käsitys naisista on seurausta keskustelun juuttumisesta modernin talouden pakkoihin ja välineellisuuteen. Hän väittää edelleen, että sosiaalisen pääoman keskustelujen täydentäminen sukupuolella vain vahvistaa romanttista kuvaa naisista. Tässä tulkinnassa naiset kerryttävät ja uusintavat lähiyhteisöissä, kodeissa, perheissä ja suvun piirissä verkostoja, joissa lapset oppivat toimimaan yhdessä ja tuottamaan myöhemmin taidoillaan yhteiskunnallisia hyötyjä.

Myöhäismodernilla taloudella Adkins tarkoittaa sellaista taloutta, jossa affektiivinen työ on merkityksellistä. Affektiivisella työllä Adkins – Hardtiin (1999) nojaten – tarkoittaa kommunikaation ja tiedon keskeistä osuutta kaikessa työssä. Affektiivisessä työssä muodostuu yhteisöjä ja kollektiivisia subjektiviteetteja, ja siinä pyritään luomaan ja manipuloimaan affekteja. Esimerkiksi työntekijät ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa tuotteiden ja palvelujen tilaajiin ja ostajiin. Tässä vuorovaikutuksessa he käyttävät tunteita luodakseen esimerkiksi asiakkaiden tai kansalaisten sitoutumista ja liittymistä. Tässä Adkinsin tulkinta affektiivisesta työstä on hyvin lähellä sitä, mitä on kutsuttu tietotyöksi (Blom ym. 2001) tai työn tietoyhteyksiä (Lavikka 2004), joskaan varsinkaan tietotyöhön ei kovin vahvasti liitetä tunteiden ja sitoutumisen aspekteja. Konkreettisesti muutos on näkynyt vahvasti sekä yksityisen että julkisen sektorin asiakastyön muuttumisessa palvelusta myynniksi ja markkinoinniksi, jolloin työntekijä johdon toimeksiannosta suuntaa eri keinoin asiakkaan toimijuutta (Korvajärvi 2001).

Olenneista on kuitenkin Adkinsin tapa liittää suoraviivaisesti toisiinsa uusi affektiivinen työ ja uusi talous. Hänen mullistavin väitteensä on, että kapitalistinen yhteiskuntamuodostuma pysähtyy moderniin ja sitä seuraava myöhäismoderni talous ja työ eivät ole välineellisiä. Riistosuhde tai muut modernin hierarkiset erot eivät enää toimisi vallan käytön perustana myöhäismodernissa uudessa taloudessa. Sen sijaan informaatiovirroissa ja affektiivisessä työssä muodostuu verkostoja ja yhteyksiä, jotka eivät ole tuotteita vaan sosiaalisia käytäntöjä. Adkins (2005a, 208) otaksuu, että sosiaalinen pääoma tarttuu sekä yksilöihin että kollektiiveihin ja olisi siten vaihdettavissa. Tämä vaihdettavuus perustuu verkostoihin, ei tuotteiden luomiseen.

Adkinsin katsannossa modernissa taloudessa vapaus on talouden ulkopuolista elämää, jossa puolestaan nimenomaan naiset muodostavat sosiaalista pääomaa. Uusi myöhäismoderni talous taas ei sisällä työelämän välineellisuuden ja sen ulkopuolisen elämän vapauden ristiriitaa. Siten sosiaalisen pääoman keskustelu on aikaansa pahasti jäljessä ja siten hyödytöntä. Niinpä feministisen tutkimuksen pitäisi jäljittää uusia vallan toimivuuden tapoja ja muotoja. Keskeistä silloin on yhtäältä pääsy informaation virtoihin ja toisaalta niistä syrjäyttäminen ja syrjäytyminen. Olenneista on kysyä, millä uusilla tavoilla sukupuolta ja muita eroja rakennetaan ja muodostetaan tietovirtojen vuorovaikutuksessa. Adkins jää kuitenkin rakenteiden tasolle kuvatessaan myöhäismodernin muotoja. Hänen empirinen suhteensa sukupuolen relevanssista sosiaaliselle pääomalle jää sen varaan, että hän näkee informaatiovirrat ja verkostot oleellisena sosiaaliselle pääomalle ja ehdottaa tutkimuksen suuntaamista siihen, millaisen vallan välineenä sukupuoli tässä toimii.

Sosiaalisen pääoman ja sukupuolen leikkauskohtia voikin kuvata seuraavasti. Sosiaalisen pääoman teorioihin sisältyy ajatus yhteiskunnan toiminnasta, uusintumisesta ja tuottavuudesta yleisesti. Sukupuolistavien käytäntöjen näkökulmasta on taas kyse tietyistä toimintayhteyksistä, paikallisuuksista ja tapahtumakulkujen ehdoista, jolloin ajatus ihmisten toisiinsa liittymisen periaatteista yleensä jää taaemmaksi. Sosiaaliseen pääomaan sisältyy myös ajatus sosiaalisesta ihmisten välisistä konkreettisista suorina kommunikaation suhteina. Sukupuolistavien käytäntöjen näkökulmasta taas korostuu konkreettinen vuorovaikutus materiaalisina käytäntöinä, joiden resurssina mielikuvat ja itsemäärittelyt toimivat. Toisin sanoen sukupuolistunut sosiaalinen pääoma sisältää sekä materiaaliset symboliset, että diskursiiviset käytännöt.

Näin ajatellen voi kysyä, miten sukupuolistuneet arvot, normit ja vuorovaikutuksen käytännöt luovat, edistävät ja estävät ihmisten välisiä luottamuksellisia suhteita, joissa sosiaalista pääomaa, jonkinlaista

yhteistä hyvää muodostuu ja jossa sitä ylläpidetään? Sukupuolen näkökulmasta täytyy huomata, että sosiaalista yhteisyyttä ja yhteisymmärrystä, joskaan ei yksimielisyyttä, muodostuu ja sitä ylläpidetään myös konfliktiteihin nojaavassa kulttuurisessa ympäristössä. Myös ristiriidat tuottavat uusia käytäntöjä, uusia mielikuvia, symboleja, vuorovaikutuksen muotoja. Yhtäläillä konfliktitilanteissa syntyy hierarkkisia eroja ja jakoja, uusia oivalluksia ja voimavaroja. Sukupuoli ja sukupuoli istuvat käytännöt sisältävät usein ainakin potentiaalisesti ristiriitaisen toimintatilanteen. Sosiaalisen pääoman putnamilaisessa keskustelussa, ja muussakin empiirisesti painottuneessa tutkimuksessa, taas ristiriidat jäävät paljolti tarkastelujen ulkopuolelle. Adkinsin painotus tarkastella sukupuolta vallan näkökulmasta taas tuo ristiriidat sekä vallan ja vastarinnan kysymykset näkyviksi ja aiheellisiksi.

Virallisen ja epävirallisen tasapaino

Ilmeistä on, että brittikeskustelussa pohdinnat yhteiskunnan ideasta, yhteiskunnan ja sosiaalisen sisällöistä ja niiden välisistä suhteista jäsentävät vahvasti sosiaalisesta pääomasta käytyjä keskusteluja (Edwards 2005, Franklin & Thompson 2005). Sukupuolen osalta kirjallisuudessa kuitenkin tapaa vain Adkinsin tapaan ohjelmallisia kehotuksia tutkia sukupuolen muodostumista uusissa oloissa. Sukupuoli jää siten kohteeksi, jonka rakentamisen prosessit muuttuvat, mutta joka ei rakenna myöhäismodernin uuden talouden sisältöjä. Sukupuoli ikään kuin seuraa muita muutoksia olematta kuitenkaan tämän prosessin tuottaja tai edes toimija.

Myös Misztal (2005) ottaa kantaa kysymykseen sosiaalisista käytännöistä keskustellessaan sosiaalisen toiminnan muutossuunnista. Vaikka Misztalin jäsenyys vuorovaikutuksen alueista ja tyyleistä on feministisen tutkimuksen ja teoriakehittelyn kannalta kiinnostavaa, hänenkin keskeiset käsitteellistyksensä tulevat feministisen keskustelun ulkopuolelta. Hänen tavoitteenaan on analysoida, kuinka epävirallisen ja virallisen sosiaalisen suhteissa tapahtuvat muutokset muodostavat sukupuolta ja sukupuolistuneita käytäntöjä uudella tavalla. Kysymys on pohjimmiltaan samanlainen kuin Adkinsilla: Miten sukupuolta muodostetaan uudella tavalla uudenlaisissa sosiaalisissa virroissa?

Myös Misztal pohtii, mitä on nyky maailman uusi sosiaalinen. Hän nojaa ainakin yhteiskuntatieteissä tuttuihin veikoihin (Alan Tourane, John Urry, Zygmunt Bauman ja Manuel Castells), jotka ovat eri näkökulmista tarkastelleet yhteiskuntien jälki-yhteiskunnallista vaihetta. Voi pelkistää, että näillä kaikilla kirjoittajilla korostuvat globaalin ja paikallisen väliset suhteet, yhteiskunnalliset liikkeet ja vaihtoehtoiset verkostot. Sosiaalisen integraation näkökulmasta yhteiskunnalliset liikkeet ovat sosiologian perusta myös jälki-yhteiskunnallisessa maailmassa. Yhteiskunnalliset liikkeet

mukaan lukien feministiset liikkeet liittävät ihmiset uusiin demokratisoituneisiin instituutioihin ja siten rakentavat yleistyneeseen luottamukseen perustuvaa kansalaisyhteiskuntaa.

Pohdinnassaan yksityisen ja julkisen suhteen muutoksesta ja sen suhteesta sosiaalisuuteen Misztal nojaa, edelleen sosiologian nykykeskusteluista tuttuun Richard Sennettiin, ei kuitenkaan hänen tuoreimpiin kirjoituksiinsa, vaan vuonna 1978 ilmestyneeseen teokseen *The Fall of Public Man*. Sennett esittää, että ihmiset eivät välitä, mitä yksityisen ulkopuolella tapahtuu. Siten ihmisen sitoutuminen julkiseen on vähentynyt, koska yksityisen elämäntilanteen ulkopuolinen jää epäpersoonalliseksi ja puhujien identiteetti tuntemattomiksi. Vallitseva halu nostaa esiin ihmisen persoonallisuus sosiaalisessa kanssakäymisessä vähentää yhteiskunnallista osallistumista. Kun Putnam pitää televisiota ja naisten lisääntyvää osallistumista työmarkkinoille sosiaalisten siteiden vähentäjinä, Sennett ajattelee, että juuri intiimin tyrannia on vastuussa vahvan julkisen elämän rapautumisesta. Misztalin mielestä julkisen ja yksityisen suhteen muutoksen korostajat ylenkatsovat tavaramuotoistumisen tunkeutumisen kotiin ja yksityiseen elämään, sosiaalisen maailman talouslottomuuden, epätasa-arvoisen sukupuolten työnjaon kotona ja naisten marginalisoinnin kaikilla yhteiskuntaelämän aloilla.

Sosiaalisen pääoman keskustelussa Misztal näkee kolme heikkoutta. Esinnäkin keskustelu aliarvioi epäpersoonallisen toiminnan merkitystä. Sosiaalinen toiminta ei palaudu henkilökohtaisiksi välittömiksi suhteiksi, vaan julkinen toimii epäpersoonallisesti. Toiseksi keskustelussa demokraattinen osallistuminen korvautuu vapaaehtoisjärjestöillä. Kolmantena ongelma-kohtana hän pitää sosiaalisen pääoman yhteiskunnallisten ja poliittisten seurausten ristiriitaisuutta. Avoimeksi jää, pitäisikö julkisen politiikan rohkaista ja tukea liikkuvuutta ja muutosta, vai pitäisikö kasvattaa pitkän tähtäimen sitoutumisen kulttuuria? Onko sosiaalinen pääoma sosiaalisten suhteiden infrastruktuuria vai sisältöä? Misztal huomauttaa Portesiin (1998) nojaten, että sosiaalinen pääoma saattaa olla legitiimi poliittinen asento, mutta se ei ole hyvää yhteiskuntatiedettä.

Misztalin käsitteistö antaa mahdollisuuden teoretisoida sukupuolta. Esimerkiksi voisi käsitellä niitä tapoja, joilla intiimillä on nähty sukupuolimerkityksiä, tai tapoja, joilla virallisen ja epävirallisen välisten suhteiden murtuminen saa sukupuolimerkityksiä. Misztal erottaa toisistaan viralliset ja epäviralliset vuorovaikutuksen käytännöt, joiden sisällä hän erottaa erilaiset vuorovaikutuksen tyyli: kohtaamiset, vaihdon ja puhtaat suhteet.

Kohtaamisessa ihmiset käyttävät kohteliaita liikennesääntöjä ja yleisiä sosiaalisia normeja henkilöinä.

Vaihdossa taas keskeistä ovat vastavuoroisuus ja ihmiset tietyissä rooleissa. Puhtaissa suhteissa keskeisiä ovat yksilöllistyneet normit ja säännöt ja arvojen yhteisyys yksilöiden välillä. Kaikissa näissä vuorovaikutuksen tyyleissä etsitään omanlaistaan tasapainoa virallisen ja epävirallisen toiminnan kanssa. Misztalin mielestä olennaista on ajatella, kuinka paljon epävirallista ja virallista toimintaa on optimaalista yhteistoiminnan aikaansaamiseksi kussakin vuorovaikutuksen tyylissä.

Toiminnan virallistumisen prosessit liittyvät formalismiin, byrokratisoitumiseen ja oikeudenkäyttöön. Ne korvaavat luottamusta, joka on kiinni muodollisissa yhteiskunnallisissa rakenteissa. Tällöin yhteistyötä välittää luottamus, joka toimii abstrakteissa järjestelmissä, tiedossa, asiantuntijuudessa ja oikeudellisissa järjestelmissä. Instituutiot taas varmistavat jatkuutensa toimijoiden välisessä symbolisessa ja materiaalisessa vaihdossa. Epävirallistuminen on seurausta yksilöiden suuremmasta autonomiasta ja hierarkisuuden vähenemisestä. Ne taas ovat seurausta työnjaosta, globaaliisaatiosta ja uusista kommunikaation välineistä. Nämä puolestaan lisäävät jokaisen kapasiteettia irrottautua paikallisuudesta. Yhdessä modernin uudelleen määrittelyn kanssa nämä prosessit rapauttavat vanhoja sosiaalisen yhteistyön ja solidaarisuuden perustuksia. Demokraattiset järjestelmät nojaavat luottamukseen, joka perustuu tuttuuteen ja sellaiseen luottamukseen, joka muodostuu institutionaalisisissa rakenteissa ja oikeudenkäytössä. Vain yhteiskunta, jossa luottamus instituutioihin ja ihmisten välisiin suhteisiin on tasapainossa, voi saavuttaa edellytykset yhteistyölle ja terveelle demokratialle. Sukupuolinäkökulmasta Misztalin kysymys kuuluu, kuinka sosiaalinen on sukupuolistunutta ja kuinka muutokset virallisen ja epävirallisen suhteissa tekevät sukupuolta uudelleen?

Sosiaalisen sukupuoli

Sosiaalisen pääoman sukupuolisäilytyksen etsiminen aiheuttaa sekä ristiriitaisia tuntemuksia että ristiin rastiin sinkoilevia ajatuksia siitä, mikä sosiaalisessa pääomassa on oleellista ja miten sitä oikeastaan pitäisi tulkita. Empiirinen tutkimus sosiaalisen pääoman sukupuolesta kamppailee siitä, pitäisikö olemassa oleva sosiaalisen pääoman käsitteistö hyväksyä sellaisenaan ja soveltaa sitä sukupuolitettuihin kysymyksiin, vai pitäisikö sosiaalisen pääoman käsitteistöä muuttaa ja mihin suuntaan. Sukupuolistuneiden olettamusten purkamisen ja tiedon epistemologinen muutos näyttäisivät taas vievän syvälle ei-feministisen tutkimusperinteiden kritiikkiin niiden sukupuolinäkökulman puutteista ja puutteellisista olettamuksista. Erityisen hankaluuden sukupuolisensitiiviselle sosiaalisen pääoman tutkimukselle tuottaa se, että sosiaalisen pääoman tarkasteluun ei ole tartuttu feministisen teorian sisältä päin.

Teorianmuodostus on ollut pikemminkin reagointia jo olemassa oleviin ja vakiintuneisiin käsitteellisyksiin. Sukupuolinäkökulmasta tehtävässä sosiaalisen pääoman tutkimuksessa ollaan ilmeisesti vaiheessa, jossa empiirinen tutkimus ei täysin kohtaa teorian epistemologisiin lähtökohtiin kohdistuvaa kritiikkiä.

Feminist Theory – lehden avaukset sosiaalisen pääoman keskusteluun jäävät feministisen tutkimuksen kannalta lopulta hämmäntäväksi. Kirjoituksilla näytti olevan vain vähän tekemistä sukupuolen tai feminismin kanssa. Sekä Adkins että Misztal lähtivät valtavirtatieteeseen käyttämän sosiaalisen käsitteen sisällön perinpohjaisesta kritiikistä. Erityisesti Misztal antaa sosiologian perinteen tiukasti muodostaa kehyyksen, jonka sisällä hän kirjoittaa. Näistä lähtökohdista siirtymät tai vaikutteet feministisen sosiologian teorian, metodologian tai tutkimuksen alueille jäävät vähäisiksi. Feministisen tietämisen poikkitieteellisydestä tai sukupuolta koskevan tiedon synkroniasta voi tässä yhteydessä tuskin puhua. Adkinsin analyysi taas vahvistaa ajatusta, että sosiaalisen pääoman sukupuolikeskustelua näyttää vaivaavan tietty epäsuhta. Se syntyy siitä, ettei yhteiskunnan rakenteita analysoivaa tutkimusta argumentoida empiirisen tutkimuksen suunnasta. Kysymykset sukupuolesta käytäntönä jäävät ikään kuin irrallisiksi ja sosiaalista pääomaa tuottava rakenne ei kohtaa sukupuolitettuja ja sukupuolistavia käytäntöjä.

Yhteistä sosiaalisen pääoman ja sukupuolen tutkimukselle on kuitenkin sosiaalisen toiminnan ja käytäntöjen korostaminen. Sukupuoli muodostuu ja välittyy merkityksenantoina arkisessa elämässä, olipa arkinen elämä työtä, lasten hoitoa, television katselua, harrastuksia, läheisiä ja rakkaita ihmissuhteita. Sosiaalinen voi tarkoittaa ihmisten välisen vuorovaikutuksen muotoja ja sisältöjä. Se voi tarkoittaa ilman kasvokaista vuorovaikutusta tapahtuvaa symbolista vaihtoa. Yhtä lailla se voi sisältää ihmisten itsemäärittelyyn ja mielikuviin liittyvää diskursiivista ainesta, jota voidaan käyttää vuorovaikutuksen ja ajattelun resurssina. (Gherardi 1995; Korvajärvi & Kinnunen 1996.)

Pohdittavaksi nousee myös kysymys sosiaalisen pääoman poliittisesta paikasta. Tekevätkö Adkins, Misztal tai Feminist Theory –lehti sosiaalisen pääoman avulla myös jonkinlaista tietoista tiedepolitiikkaa? Brittikeskustelussa sosiaalisen pääoman pohdintoja leimaa selvästi myös poliittinen ilmapiiri. Sosiaalinen pääoma näyttää olevan mukana myös ulkoakateemisissa keskusteluissa käsiteltäessä eri näkökulmista yhteiskunnan ja politiikan toivottavia ja kannustettavia kehitysuuntia. Voi olla, että suomalainen keskustelu sosiaalisesta pääomasta tai sen sukupuolesta ei poliitoidu yhtä voimakkaasti.

Empiirisesti ajatellen sosiaalinen pääoma tulee lähelle eri yhteyksissä esitettyä emotionaalisen pääoman

idea. Emotionaalinen pääoma tarkoittaa emotionaalisesti arvostettujen taitojen ja asennoitumisen välittämisen prosesseja (esim. Hardt 1999). Se on prosessi, jolla kasvatetaan ensisijaisesti toisten ihmisten pääomaa. Käsitettä on käytetty tutkimuksissa, joissa on analysoitu, miten eri tavoin äidit eri yhteiskuntaluokista ja rotutaustoista tukivat lastensa koulunkäyntiä. Eri yhteiskuntaluokissa rohkaisusta, syyllyttämisestä ja turhautumisesta lapset saavat erilaisia voimavaroja koulunkäyntinsä tavoitteeksi. (Reay 2004.) Siten emotionaalinen pääoma liittyy Bourdieaun ajatuksiin erilaisista pääomista resurssina ja Siisiäisen (2003) tulkitaan sosiaalisesta pääomasta toimijoiden kapasiteetin yhtenä osatekijänä.

Siten emotionaalinen pääoma koskisi myös edellä esitettyä Sennetin ja Misztalin ajatusta yhteiskuntaelämän epäpersoonallistumista, esimerkiksi kun tunteiden välineellisestä käytöstä seuraa tietynlaista vieraantumista. Ainakin työelämää ja emotionaalista pääomaa käsiteltäessä on luonnollista tuoda analyysiin mukaan myös tunnetty. Toisin kuin pääomat yksilöiden resurssina, tunnetty on ymmärretty pikemminkin työnantajan ja liikkeenjohdon asettamana vaatimuksena työntekijöille. Työntekijät ovat pakotettuja ottamaan käyttöön tunteensa, mutta nimenomaan liikkeenjohdon haluamalla tavalla. Tunnetyn pakkojen alla asiakkaat voivat epäilemättä saada parempaa palvelua ja työntekijät voivat kohdella asiakkaita miellyttävämmiin. Toistuuksaan tunnetty voi kuitenkin välineellistää ihmisten välisiä suhteita, vaikka se liikkeenjohdon tavoitteita toteuttaessaan olisikin työntekijöiden resurssi. (Hochschild 1983/2003.)

Varsinkin työelämän, työtoiminnan ja organisaatioiden tutkimuksessa voi kysyä, onko sosiaalinen pääoma keskeisiltä osiltaan nimenomaan emotionaalista pääomaa? Pitäisikö sitä silloin kutsua tunnepääomaksi, jolloin sosiaalisen emotionaalinen tai miksei jopa ruumiillinen pohja korostuisi. Vai tuottaisiko se sittenkin yhä enenevässä määrin naisten samaistamista emootioihin ja tunnepääoman hallintaan? Edelleen voi kysyä, missä mielessä emotionaalinen pääoma toimii luottamusrakenteena, eikä vain yksilöiden välisinä suhteina?

Emotionaalisen pääoman käsitteistön käyttöönotossa voi olla vaarana, että sosiaalisen pääoman varsinainen sosiaalisuusaspekti, toisin sanoen se, miten ryhmä tai yhteisö pystyy yhdessä tuottamaan emotionaalista resurssia, katoaa. Mikä sitten jää sosiaalisen pääoman sisällöksi, jos kohtaamisten ja arvonannon sisällöksi tulevat emotionaaliset resurssit ja niiden vaihto? Vai pitäisikö sittenkin empiirisesti ajatellen lähteä pikemminkin Misztalin (2005) viitoittamalle tielle ja sen mukaisesti pyrkiä erottelemaan erilaisia (emotionaalista) tyylejä. Edelleen voisi tarkastella (emotionaalisten) tyylien erilaisia vaikutusasteita sukupuolen tuotantoon ja sukupuolistuneisiin prosesseihin.

Silloin pohdinnan arvoisia olisivat epäpersoonallinen ja persoonallinen toiminta ja niiden väliset suhteet osana sosiaalisen pääoman keskeisiä sisältöjä.

Beverly Skeggs (2004) tuo yhteisön mukaan kuvaan, kun hän puhuu luokasta ja yksilön sosiaalisesta rakentumisesta luokkana. Hän analysoi, miten erilaiset paikan määritelmät tai identiteetit kuten luokka, rotu ja sukupuoli yhdessä luovat toisille toimijoille resurssia toimintamahdollisuuksiin, kun taas toisia ne rajavat ja määrittelevät. Skeggs ei liitä tutkimustaan suoraan sosiaalisen pääoman teoriaan, mutta hän puhuu vaihdossa tapahtuvasta arvon määrittelystä ja resurssista toimintamahdollisuuksina. Samoin kuin Diana Reay (esim. 2004), Skeggs on onnistunut yhdistämään rakenteiden ja käytäntöjen analyysin ja osoittamaan luokan, rodun ja sukupuolen yhteenkietoutumisen merkityksen puhuessaan työväenluokkaisten tyttöjen ja naisten sosiaalisesta pääomasta Iso-Britanniassa. Molempien analyysien taustalla on Bourdieu, ei niin, että tämä olisi käyttänyt emotionaalisen pääoman käsitettä. Mutta Bourdieun tapaan Reay ja Skeggs tarttuvat yhteiskunnallisiin eriarvoistumisen prosesseihin. Näyttäisi siltä, että Bourdieun kautta pystytään paremmin tarttumaan sosiaalisen pääoman eriarvoistaviin prosesseihin ja myös näennäisen vapaaehtoisen ja ongelmattoman tuntuisen sosiaalisen vuorovaikutuksen sisältämiin pakkoihin.

Sosiaalisen pääoman sukupuolikeskustelua jäsentää se, että rakenteet ja käytännöt on erotettu analyttisessä mielessä hetkeksi toisistaan, jotta ne – toivottavasti – voitaisiin taas uudelleen liittää yhteen. Vain empiirisen ja teoreettisen keskustelun vuorovaikutuksellinen suhde tutkimuksessa voi avata sukupuolen ja sosiaalisen pääoman leikkauskohtia. Katsauksessa esitellyt analyysit sosiaalisesta ovat kiehtovia ja myös käyttökelpoisia empiiristäkin sukupuolen analyysiä ajatellen. Ehkä asian ydin on Rosalind Edwardsin (2005) huomautuksessa, ettei sosiaalinen pääoma itsessään riitä, vaan se tulee liittää muihin sosiaalista toimintaa ja yhteiskunnallisia järjestyksiä selittäviin käsitteisiin. Kuten tästäkin katsauksesta käy ilmi, sosiaalinen pääoma pikemminkin samaistetaan sosiaaliseen, eikä sillä erityisesti selitetä sosiaalisen toiminnan sisältöjä tai muotoja.

Jotta sosiaalisen pääoman ajattelu kehittyisi, se edellyttäisi uusia teoreettisia avauksia ja muita selittäviä käsitteitä, jotka pystyisivät luomaan yhteyden yksilön kokemuksellisuuden ja yhteiskunnan rakenteiden välille. Tällaiselle tielle sosiaalisen pääoman (empiirinen) feministinen tutkimus on juuri lähtenyt ja mallina sille toimii brittifeministinen luokkatutkimus. Esimerkkejä siitä, miten se soveltuu Suomeen, tarjosi Sosiaalisen pääoman ja sukupuolen työryhmä Naistutkimuspäivillä Helsingissä 18.-19.11.2005.

Suomalaiselle sosiaalisen pääoman sukupuoli-tutkimukselle on erityistä työelämän konteksti. Sil-

loin sosiaalinen pääoma yhdistetään työntekijöiden toiminnan tutkimukseen ja yhteiskunnan muutosta tarkastellaan työelämän muutosten kautta. Emme kuitenkaan tyydy siihen, että sukupuoli olisi pelkkä yhteiskunnallisten muutosten kohde. Sen sijaan haluamme sosiaalisen pääoman tutkimuksen avulla tuoda sukupuolta entistä lähemmäksi sosiaalisen muutok-

sen keskeisiä sisältöjä. Sosiaalisen pääoman feministisestä tulkinnasta on kuitenkin turha etsiä tiukkaa ja tarkoin rajattua sisältöä sukupuolelle, koska sukupuoli, sen mahdollisuudet ja resurssit ovat juuri tutkimuksen kohteena. Vastauksia sosiaalisen pääoman sukupuolittaviin käytäntöihin on vasta tulossa sitä mukaa kun tutkimus etenee meillä ja muualla.

Kirjallisuus:

- ADKINS, L. (2003). *Reflexivity. Freedom or Habit of Gender?* *Theory, Culture and Society*, 20, 21-42.
- ADKINS, L. (2005A). *Social capital. The anatomy of a troubled concept.* *Feminist Theory*, 6, 195-211.
- ADKINS, L. (2005B). *The New Economy, Property and Personhood.* *Theory, Culture & Society*, 22, 111-130.
- ADKINS, L. & SKEGGS, B. (TOIM.) (2004). *Feminism after Bourdieu.* Oxford: Blackwell Publishing.
- BLOM, R., MELIN, H. & PYÖRIÄ, P. (2001). *Tietotyö ja työelämän muutos.* Helsinki: Gaudeamus.
- EDWARDS, R. (2005). *Introduction to Conference. Whither Social Capital? Past, Present and Future. An International Conference, 6-7 April 2005, Keyworth Centre. London: South Bank University.*
- FRANKLIN, J. & THOMPSON, R. (2005). *Special Feature: (Re)claiming the social. A conversation between feminist, late modern and social capital theories.* *Feminist Theory*, 6, 161-172.
- GHERARDI, S. (1995). *Gender, Symbolism and Organizational Cultures.* London: Sage.
- HARDT, M. (1999). *Affective Labor. Boundary*, 26, 89-100.
- HOCHSCHILD, A.R. (1983/2003) *The Managed Heart.* Berkeley: University of California Press.
- KASKISAARI, M. (2005). *Luottamus sosiaalisena rakenteena. Näkökulmana työuupumus ja käsitteen feministinen kritiikki.* Teoksessa P. Jokivuori (toim.), *Sosiaalisen pääoman kentät* (s. 256-269). Jyväskylä: Minerva.
- KORVAJÄRVI, P. (2001). *Ammatin taitamisesta osaamisen esittämiseen.* Teoksessa: AH Anttila & A. Suoranta (toim.), *Ammattia oppimassa* (s. 264-289). Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- KORVAJÄRVI, P. & KINNUNEN, M. (1996). *Lopuksi: Työelämän sukupuolistaminen.* Teoksessa M. Kinnunen & P. Korvajärvi (toim.), *Työelämän sukupuolistavat käytännöt* (s. 233-240). Tampere: Vastapaino.
- KOVALAINEN, A. (2004). *Rethinking the Revival of Social Capital and Trust in Social Theory: possibilities for feminist analysis.* Teoksessa B. Marshal & A. Witz (toim.), *Engendering the social. Feminist encounters with sociological theory* (s. 155-170). Maidenhead: Open University Press.
- LAVIKKA, R. (2004). *Sopeudu ja vaikuta: Organisaatiokulttuuri, työn tietoistuminen ja sukupuoli työpaikoilla.* Teoksessa: R. Lavikka (toim.), *Sopeudu ja vaikuta* (s. 301-308). Tampere: Tampere University Press.
- MISZTAL, B. A. (1996). *Trust in Modern Societies.* Cambridge: Polity Press.
- MISZTAL, B. A. (2000). *Informality: Social Theory and Contemporary Practice.* London: Routledge.
- MISZTAL, B. A. (2005). *The New Importance of the Relationship Between Formality and Informality.* *Feminist Theory*, 6, 173-194.
- PORTES, A. (1998). *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology.* *American Review of Sociology*, 24, 1-24.
- PUTNAM, R. (2000). *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community.* New York: Simon and Schuster.
- REAY, D. (2004). *Gendering Bourdieu's Concepts of Capitals? Emotional Capital, Women and Social Class.* Teoksessa L. Adkins & B. Skeggs (toim.), *Feminism after Bourdieu* (s.57-74). Oxford: Blackwell Publishing/The Sociological Review.
- SEVENHUIJSEN, S. (1998). *Too Good to be True? Feminist Considerations about Trust and Social Cohesion.* *IWM Working Papers No.3/1998.* <http://www.univie.ac.at/iwm/workpap/sevenhu.htm>
- SIISIÄINEN, M. (2003). *Yksi käsite, kaksi lähestymistapaa: Putnamin ja Bourdieun sosiaalinen pääoma.* *Sosiologia*, 40, 204-218.
- SKEGGS, B. (2004). *Class, Self and Culture.* London and New York: Routledge.

Tutkimus on syntynyt osana Suomen Akatemian Sosiaalinen pääoma ja luottamusverkostot – tutkimusohjelman projekteja Työelämän vanhat ja väsyneet - kun luottamus peittää (nro. 207 368) ja Sukupuolistuneet työyhteisöt, konfliktit ja sosiaalinen pääoma (nro. 207373).

Aija Kettunen & Keijo Piirainen Aineettomat resurssit ja sosiaalinen pääoma hyvinvoinnin tuotannossa - yhteistyöllä ja luottamuksella työhyvinvointia, asiakkaan hyvinvointia ja tehokkuutta

Johdanto

"On kaksi vanhusten palvelutaltoa, Koivula ja Haapala. Kiinteistöt ovat saman rakentajan urakoimia, yhtä uusia ja muutenkin samankaltaisia. Myös laitteet ja välineet ovat lähes identtiset. Henkilökuntaa on yhtä paljon – laatusuosistusten mukaisesti - ja koulutustasoltaan henkilöstö on samanlaista. Asukkaatkin ovat kunnoltaan ja hoitoisuudeltaan samaa luokkaa. Koivulan henkilökunta viihtyy kuitenkin työssään Haapalan henkilöstöä paremmin. Myös Koivulan asukkaat ovat Haapalassa asuvia tyytyväisempiä oloonsa ja eloonsa. Haapalalla on suuria vaikeuksia saada pidettyä taloutta tasapainossa, ja näyttää siltä, että hoitomaksuja joudutaan nostamaan."

Voisiko tämä olla todellisuutta? Väitämme että voi, mutta mikä ilmiön selittää? Tämän kirjoituksen tarkoituksena on pohtia, löytyisikö selitystä aineettomista resursseista. Pohdimme, mitä aineeton resurssi hyvinvointipalvelujen tuotannossa oikeastaan on ja voisiko sitä ymmärtää sosiaalisen pääoman avulla. Aluksi avaamme sosiaalisen pääoman ja aineettomien resurssien käsitteitä. Sen jälkeen kokeilemme aineettoman resurssin jäsentämistä sosiaalisen pääoman avulla. Lopussa palaamme kysymykseen, tarvitaanko aineettomien resurssien tunnistamista hyvinvoinnin tuotannossa – mitä hyötyä siitä on työelämälle ja hyvinvoinnin tuotannolle.

Sosiaalinen pääoma ja työelämä

Sosiaalisen pääoman käsite syntyi tarpeesta selittää menestymisen ei-aineellisia edellytyksiä. Aluksi sitä pidettiin yksilöiden käytössä olevana resurssina tai se liitettiin laajoihin yhteisöihin. Viimeaikoina sosiaalisesta pääomasta on alettu keskustella myös organisaatioiden ja työyhteisöjen toimintaan liittyvänä ilmiönä. Me näemme sosiaalisen pääoman sekä yksilöiden eli työntekijöiden että yhteisöjen eli työorganisaatioiden ominaisuutena.

Sosiaalisen pääoman käsite kuvaa virallisten ja epävirallisten vuorovaikutussuhteiden seurauksena muodostuvaa sosiaalista voimavaraa. Sosiaalisella pääomalla viitataan useimmiten sosiaalisiin verkostoihin, normeihin ja luottamukseen jotka mahdollistavat sosiaalisen vuorovaikutuksen. Edellä mainittujen ajatellaan tehostavan yhteisön tavoitteiden toteutumista ja talouden toimintaa. (Esim. Ruuskanen 2001, I.) Suorituskyky paranee ja taloudellinen tehokkuus lisääntyy,

kun sosiaalinen pääoma tuottaa keskinäistä tukea, helpottaa toimintaa ja toiminnan koordinoitua sekä alentaa transaktiokustannuksia esimerkiksi vähentämällä valvonnan tarvetta. Vuorovaikutuksen seurauksena syntyy myös mielihyvää. Sosiaalisen pääoman käsite vaikuttaa helpotajuiselta ja sopii yleiseen ajatteluun, mutta se on kuitenkin monitahoinen, monitasoinen ja vaikeaselkoinen. Käsitteen operationalisointi ja mittaaminen onkin osoittautunut ongelmalliseksi. (Esim. lisäksi 2004; Kadushin 2004; Narayan. & Cassidy 2001; Stone 2001; Krishna & Shradler 1999.)

Sosiaalinen pääoma ymmärretään kahden tyyppisenä. Se voi perustua yksilöitä toisiinsa liittäviin siteisiin tai siteisiin, jotka linkittävät ryhmiä, organisaatioita ja organisaatioita toisiinsa (Almedom 2005). Vuorovaikutusverkostojen välityksellä verkoston jäsenille koituu erilaisia resursseja: keskinäistä apua työtehtäviensä hoidossa tai tarpeellisia tietoja toisilta organisaatioilta. Luottamus ja vastavuoroisuus liittyvät osallistumiseen, yhteenkuuluvuuteen ja päätöksentekomahdollisuuksiin. Sosiaalinen pääoma auttaa sekä yksilöitä että työyhteisöä selviytymään tehtävistään.

Don Cohen ja Laurence Prusak (2001) toteavat, että jos organisaatiolla on sosiaalista pääomaa, se on enemmän kuin ryhmä ihmisiä omine tavoitteineen. Yhä laajemmin ymmärretään, että kyvykäs työyhteisö ei synny pelkästään palkkaamalla joukko kyvykkäitä yksilöitä. Myös huippuammattilaisista tai asiantuntijoista koostuva työyhteisö tarvitsee menestyäkseen yhteisöllistä, sosiaalista kyvykkyyttä. Toiminnan sujuvuus ja yhteistyö, sitoutuminen sekä osaamisen ja tiedon hyödyntäminen paranevat. Sääntöjä ja kontrollia tarvitaan vähemmän ja työntekijöiden vaihtuvuus on vähäisempää. Tämä kaikki säästää resursseja ja vähentää henkilöiden vaihtumisen aiheuttamalta häiriöiltä toiminnassa. Sosiaalisella pääomalla voi olla myös psykologisia ja biologisia vaikutuksia, jotka edistävät terveyttä, elämän laatua ja työtyytyväisyyttä (Putnam Liukkosken ym. mukaan 2004; Hyyppä 2002; Elovainio & Kivimäki 2001; Flap & Völker 2001). Prusak ja Cohen (2001, 87-89) toteavat, että organisaation jäsenten mahdollisuus tavata toisiaan on sosiaalisen pääoman muodostumisen kannalta ensiarvoisen tärkeää. Tähän eivät organisaation sisäiset intranetit, sähköpostit ja muut viestimet riitä. Sama pätee myös organisaatioiden välillä.